

starohelenske književnosti, svojim jasnim jezikom upućuje na najpravičnije razumijevanje svoje vlastite lirike. Dobar primjer, kako je Treu nastojao ući u lirsku Arhilohovu sferu, nalazimo onda, kad pročitamo njegova tumačenja [str. 166 i d.] i to *elegije 7 D*, koju je pjesnik posvetio svome zetu Periklu. Sličan primjer komentatorske akribije bez cjepidlačenja imamo u odjeljku *Tumačenja str. 188*, gdje Treu tumači vrlo pregnantno postanak same elegije, (threnosa?). Povezivanje Homera i Arhiloha Treu je proveo uvijek *cum mica salis*. Treuovo tvrdjenje, da bismo samo Arhiloha kao lirika mogli postaviti uz bok Homeru, ne samo da je pretjerano, nego ga nije ni potrebno bilo isticati, jer u starohelenskoj lirici ima nekoliko pjesnika, premda su im djela, kako ih danas imamo, sačuvana fragmentarno, koji, prema svojim lirskim vrsnoćama, s obzirom na izraz i poetsko dostignuće, mogu biti ravni Homeru u smislu onoga, što držimo, da je umjetničko dostignuće.⁴) Osebniju je Arhilohovu individualnost Treu ocrtao kritički.

Moramo priznati, da su Treuovi komentari Arhilohovih pjesama u svakom pogledu jasniji, negoli su oni iz F. Lasserre—Bonnardova izdanja [*Archiloque, Frg—Les Belles Lettres*, 1958]. Mogli bismo još istaknuti, da Treu poznaje i slavenske publikacije o pjesnicima, kojih je izdanja priredio, a među njima i jugoslavenske. Tako u svom izdanju Arhiloha spominje studiju dr. M. Đurića str. 148.: *Najraniji realizam u evropskoj lirici*, koju je on objavio u *Književnosti* 1951. U izdanju Sapfe iz 1958. str. 243. i 244. citira dvije studije T. Smerdela, koje je taj objavio u *Živoj Antici* 1955. i 1956., a u kojima dodiruje probleme iz Sapfine lirike.

Ovakva izdanja antičkih lirika, u kojima je udružena filološka akribija i estetska analiza, a te privlače suvremena čitaoca, u svakom pogledu mogu zadovoljiti, jer su izraz potreba da se ono, što je *vječno živo u Antici*, preda čitaocu na re-ljefan i objektivan način.

T. Smerdel, Zagreb.

„СТАРА ГРЧКА“, у редакцију В. В. Сирубе-а и Д. П. Калишова, Историјски институт Академије наука СССР, Москва 1956. — *Превог с руској Нине Коземјакин, у редакцију гр. Есага Пашалића, Сарајево 1959.*

Интересовање за античку Грчку постоји у свакој иоле културној средини не само код стручњака већ и у ширим круговима образованих људи. Јединственим дометом своје културе, класична Грчка претставља бесумње једну од најсветлијих страница историје човечанства. У њој су поникле једна за другом, у врло кратком времену, све гране људског знања, засноване на правој научној и филозофској мисли, а у уметности постигнуто је непревазиђено савршенство облика и снага израза. Тековине ове културе ушле су у темеље наше европске цивилизације и као непресушан извор надањивале су, у разним временима на различите начине, њено научно, филозофско и уметничко стваралаштво. Историја Грчке је, међутим, интересантна не само са гледишта културе већ и по својем друштвено-економском и политичком развоју: она нам пружа први пример политичког уређења у коме човек долази до свести о личној и политичкој слободи и иступа као свестан члан државне заједнице. У Грчкој се појављују политичка пракса и идеологије какве свет раније није познавао, њихов се утицај до најновијих времена осећао у европској политичкој мисли.

Кад се има у виду изузетно место које античка Грчка заузима у европској историји, изгледа чудно и скоро невероватно да на нашем језику није до данас било ниједног дела, ни оригиналног ни у преводу, у коме би историја античке Грчке била осветљена у целини са друштвено-економског, политичког и културног становишта. Утолико чудније, што је наша земља, због свог географског положаја, одвајкада била везана многострујним везама за античку Грчку и што је класично образовање одиграло не малу улогу у новијим епохама нашег културног развоја. Недостатак таквог дела претставља осетну

⁴) Cf. Weber, *Die Beziehungen zwischen Homer u. d. älteren griech. Lyrikern* Diss. Bonn, 1955.

празнину у нашој историографији, празнину на коју се у последње време све чешће указује.

Књига „Стара Грчка“, која је крајем 1959 године изашла у Сарајеву у редакцији др. Есада Пашалића, треба да попуни бар делимично ову празнину. Њену појаву поздравите многи наши просветни и културни радници, а она ће добро доћи и нашим студентима, у недостатку правог уџбеника из историје Грчке. Лепо опремљена, укусно илустрована, штампана на доброј хартији и у чистом слогу, без много штампарских грешака — сем у грчким речима — „Стара Грчка“ чини врло пријатан утисак. Обимом и научно-популарним начином излагања она одговара својој намени — да буде књига за широке кругове читалаца. Међутим, код ближег упознавања с овим делом стручњаку падају у очи разни недостаци, од којих су неки врло озбиљне природе. Совјетска критика је већ указала на слабе стране ове књиге¹⁾. Ми ћемо се задржати само на неким питањима који се намећу појавом ове књиге код нас.

„Стара Грчка“ је колективно дело совјетских историчара. На 18 поглавља, колико има књига, радило је 13 аутора. Ако се изузме Д. П. Калистов, који је написао неколико поглавља и око четвртину текста историје у ужем смислу (тј. без додатака о уметности, изворима итд.), остали аутори учествују углавном са по једном главом²⁾. Колективна дела појављују се у новије време све чешће, као последица специјализације која притискује савремену науку. Она пружају већу гаранцију у погледу познавања грађе и расправљања појединачних проблема, али су обично лишена јединственог погледа који даје живот једној синтези. То се може рећи чак и кад су у питању дела која се заснивају на марксистичком учењу о развитку друштва. Маколико примена марксистичких начела обезбеђивала објективност у разматрању, различите индивидуалности аутора доводе и код таквих дела до неједнакости и неравномерности у обради конкретног материјала. Кад се ради о мање више заокруженој историској целини као што је историја Грчке, удруживање више аутора може се допустити код изузетно исцрпних дела са научним апаратом, у којима висока специјалност појединца може доћи до израза. Код научно-популарних синтеза таква кооперација може ићи само на уштрб квалитета дела.

Недостатак јединства огледа се пре свега у структури књиге. У предговору „Старе Грчке“ стоји да она садржи „низ поглавља... у којима су обрађени разни проблеми из историје старогрчког друштва“. То је у већој мери тачно него што је то могао да жели колектив аутора, који је себи ставио у задатак да „пружи дјело којим би на популаран начин биле осветљене основне етапе социјално-економске и политичке историје старе Грчке“. „Стара Грчка“ не може се посматрати као јединствена органска синтеза са јасно спроведеном периодизацијом, у којој би заиста биле осветљене основне етапе друштвено-економског и политичког развитка античке Грчке. Већ сам хронолошки распоред градива по поглављима је врло неспретан и, могло би се рећи, неисториски: после одељка о „Хомерској Грчкој“ долази поглавље у коме се излаже историја Спарте, Крита и Беотије од микенских времена до V в., да би се после тога изнела историја грчке колонизације VIII—VI в. Неоспорно, распарчаност Грчке на безброј држава чини врло тешким повезано излагање њене историје, али само код таквог посматрања Грчке као целине могу се запознати и истаћи основне линије њеног развитка. То нарочито важи за старији, архајски период, када још није било дошло до груписања државица око Атине и Спарте. Издвојено излагање историје Спарте и Атине у посебним поглављима, и то од стране

¹⁾ А. И. Павловскаја и В. К. Пухтинскиј, Вестник древней истории 1958, 2, стр. 174—181.

²⁾ Није потпуно јасан удео појединих аутора у изради овог дела. У предговору стоји да су основни материјал на коме се заснива ова књига најпре припремили академици С. А. Жебељов и В. П. Волгин, још пре Другог светског рата. Међутим, даље се наводе имена других аутора који су „написали“ (не „редиговали“ или „прерадили“) поједина поглавља. Име Жебељова појављује се само код два мања поглавља (стр. 463—494) и код одељка о литерарним изворима.

разних аутора, морало је неизбежно довести до тога да су многа питања остала необрађена, нека чак и недодирнута. Тако је, на пример, потпуно изостала историја Сицилије и Велике Грчке, како у класично доба тако и у доба Дионисија Старијег. Поједини западногрчки градови помињу се само у поглављу о колонизацији и у поглављу о уметности, а о њиховом политичком животу не сазнајемо ништа. Изостао је потпуно у овој књизи и одељак о тиранији као специфичном облику владавине који се у одређеним условима јавља у низу грчких градова³⁾. О Поликрату са Сама налазимо два-три узредна податка, растурена по разним главама, а Кипселиди (као уосталом и Бакхијади) спомињу се само на крају књиге у вези са ископавањима у Коринту, која потврђују „податке старих аутора о снази Коринта у доба Бакхијада и Кипселда“. Ко су били ти Бакхијади и Кипселиди, када су владали Коринтом, изд., из књиге се не види. Оснивач моћи Сиракузе Гелон спомиње се само у вези с Тукидидовим податком о оснивању Мегаре (стр. 119) и у одељку о уметности, а Хиерон се такође појављује само са једним, за њега некарактеристичним податком (стр. 257).

Међутим, најтежи и најосетливији у овом погледу пропуст је свакако то да се нигде у књизи не говори о томе шта је полис, шта је суштина овог за Грчку типичног друштвено-политичког уређења, како се објашњава његова појава у одређеном времену итд. Читалац ће узалуд тражити одговоре на ова питања. Доба формирања полиса и преваге класних елемената у њима, почеци грчке историје у ужем смислу, остали су потпуно неосветљени.

Неизбежна последица колективног рада јесте и неуједначеност у обради појединих поглавља, како по обиму тако и по квалитету и начину обраде. Нерасмерно опширно је поглавље о Пелопонеском рату. Оно обухвата око 90 страница, док је целом петом веку — Грчко-персиски ратови, Пентеконтаетија и Економика Грчке у класично доба — дато укупно стотину и нешто страница. Исто тако је нерасмерно опширно и поглавље „Јужно, западно и сјеверно приморје Црног Мора у V—IV вијеку пре н. е.“ (око 40 стр.), које некако прекида општи ток излагања грчке историје. Иако је разумљиво да се у једном совјетском приручнику поклања посебна пажња црноморским областима, периферни положај ових области и њихова улога у политичком и културном животу грчког света не оправдавају место које им је дато у овој књизи. Врло опширна и темељита је такође глава посвећена „Уметности старе Грчке“, али она има пре карактер додатка него органског дела књиге, јер не може да замени културну историју која осетно недостаје овоме делу.

Као разлог зашто је култура старе Грчке заступљена овде само поглављем о уметности наводи се у предговору, стр. 8 прим. 2, постојање других дела у издању Академије Наука СССР у којима је обрађена историја грчке књижевности односно филозофије. Нема сумње, поједине стране друштвеног развојта могу се посебно обрађивати и обрађују се. Али историја културе није меканички збир историја филозофије, књижевности и уметности. Дати културну историју једне епохе не значи само набројати и описати најзначајнија дела уметности, књижевности, науке и филозофије, већ ухватити дух тога времена, приказати идеолошка и уметничка струјања која су се манифестовала у њему. У том смислу културна историја је нераздвојни део политичке историје, јер идеологија, и сама производ друштвено-политичке базе, врши тако снажан утицај на политику, нарочито у епохама културног процвата, да свако игнорисање овог утицаја води искривљавању и неразумевању политичке историје датог времена. Пиндар и Есхил, Софокле и Еврипид имају своје место не само у историји књижевности, већ у свакој историји Грчке уопште. Може ли се у једној историји Грчке Сократ споменути само као учитељ Критије и Алкибијада? Може ли се замислити историја Атине краја V в. без софистике?

И по начину обраде поједина поглавља се разликују међу собом. Пре свега није у сваком поглављу дат преглед извора. С друге стране, о неким

³⁾ Посебно поглавље посвећено је „млађој“ тиранији (стр. 463 и д.). Тамо се указује на разлике између „старије“ и „млађе“ тираније. Међутим о „старијој“ тиранији раније није било говора.

изворима говори се опширно на два места, у одговарајућем поглављу историје и у одељку о изворима на крају књиге. Глава о Пелопонеском рату највише отскаче од других не само по обиму већ и по начину обраде. Већ на први поглед пада у очи да је то једина глава која има већи број примедба извод текста, у којима писац претреса неке појединости или се критички осврће на изворе. Код пажљивога читања она се показује и као једна од најбољих глава. Док су неке главерађене стереотипно и лишене су сваке новине, друге напротив доносе обиље новог материјала. То нарочито важи за одељке о микенском добу где су искоришћени резултати најновијих истраживања. Мала глава посвећена сложним и спорним питањима досељавања грчких племена, дорске сеобе, колонизације Мале Азије итд. не одликује се јасноћом. Ко не зна шта се у науци зове „прва грчка колонизација“ из ове књиге то неће сазнати и неће моћи схватити на шта се односи реченица на стр. 118 да су „подаци о најранијем периоду колонизације веома оскудни“. Није такође јасно ни ко су Еољани, ни какав је однос Јоњана и Ахајаца, ни уопште односи појединих дијалекатских група и њихово порекло. Ту би се заиста имало много шта рећи у вези са дешифровањем микенског писма које је бацило нову светлост на сва ова питања. Није могуће на овом месту оценити посебно свако поглавље. Неуједначеност је општи утисак. Ако је просек добар, има ту и тамо и таквих места која изненађују празнином која се иза њих крије.⁴⁾

Таква слаба места чине да књига у целини не улива потпуно поверење у погледу тачности изложеног материјала⁵⁾. А то је неоспорно први захтев који се поставља једној научној или научно-популарној публикацији. Научно-популарна дела као што је „Стара Грчка“ немају научног апарата па је код њих немогуће проверити порекло и заснованост појединих тврдњи. Писац излаже догађаје, прилике, установе итд., а да не каже на основу чега он мисли да је нешто било овако а не онако. Међутим, код „Старе Грчке“ нема се увек утисак да је писац претходно самостално проучио сваки поједини проблем, да он познаје све изворе и влада целокупном литературом о једном питању. У погледу навођења извора и литературе заузет је у овој књизи некакав средњи

⁴⁾ Такав је на пример кратак пасус посвећен папирусима у поглављу о изворима (стр. 582). Ту се не спроводи разлика између грчких и осталих папируса, не објашњава се зашто грчки папируси „спадају у касније епохе — хеленистичку и римску“. Шта управо значи да међу њима има и текстова који се „директно тичу и ранијег доба“? Шта значи да је „занимљив“ налаз папируса који садржи „текст од Тимотеја Милећанина“. Нико се наравно неће досетити, ако то не зна, да је реч о најстаријем сачуваном грчком литерарном папирусу.

⁵⁾ Да наведемо неколико примера неакрибиčnosti у раду: Постоји не-слагање између онога што је речено о везама Ахајаца и Хега на стр. 46 и на стр. 63 и д. — На стр. 98 стоји да је дорска сеоба на Пелопонез отпочела најраније у VIII в., а мало ниже да су у IX в. дорски освајачи контролисали читаву Лаконију. На истом месту стоји да су се дорски освајачи сместили у пет насеља; међутим, једно од пет спартанских насеља, Амикле, није било дорско. — Произвољна је интерпретација стихова Одисеје на стр. 72. Нити у Одисеји стоји да је главни центар острва био Кносос, нити да су у Кносу живели Пелаззи, нити се може рећи да се овај податак односи на најстарија времена (откуд онда Ахајци и где њих треба сместити?). У тим стиховима се само констатује да су на Криту живели народи разних језика — Ахајци, Етеокрићани, Кидонци, Дорани и Пелаззи. — На стр. 217 није тачно да су 20—30% становништва Атине чинили пуноправни, пунолетни грађани мушког пола. То би био итекако велик проценат, јер ако се томе додају жене, деца и омладина до 20 година, број слободног становништва топео би се на око 80%. Уствари слободно становништво претстављало је отприлике једну трећину укупног броја становништва, уп. и стр. 248. — За Тимеја се не може рећи да је историчар IV в. (стр. 118 и 577) јер његова делатност пада претежно у III в. — До погрешног закључка може довести ако се каже „Хеланик, који је писао о пентеконтаетији“ и „Ефор који је написао историју пентеконтаетије“ (стр. 203), јер и један и, други писац нису посебно обрађивали историју пентеконтаетије, већ су сасвим природно и тај период обухватили у својим делима општег карактера.

став: извори се редовно цитирају, бар они главнији, често се из њих доноси у преводу и по који важнији одломак; излагање савремене литературе, напротив, је произвољно и једнострано, могло би се рећи чак и случајно. Онај ко буде хтео да се о стању неког проблема подробније обавести неће у овој књизи наћи путоказ. Понекад се наведе дело неког старог аутора, као да о том питању није доцније писано, други пут опет цитира се само неки најновији чланак, обично неког совјетског аутора. Незрелост која се осећа код коришћења и навођења новије литературе испољава се и код цитирања класика марксизма. Да ли је потребно позвати се на Енгелса за тако ноторну чињеницу, од свих и одувек признату, као што је то „да су Филип и Александар полуострву Хеладе дали политичко јединство“ и да ли је потребно рећи „да епоха Перикла, према Марксовој дефиницији(?!), претставља доба „највећег унутарњег процвата Грчке“? Да ли треба назвати „дубоком дефиницијом“ Лењинову констатацију исто тако опште познате ствари да робовласничке републике могу бити аристократске и демократске и да у њима гласају сви или само неки грађани, али никад робови?

Задржимо се, међутим, на ономе што треба да претставља основну предност ове историје Грчке над многим делима западне историографије: њену марксистичку подлогу. Совјетски историчари улажу заиста много напора да историју антике осветле са становишта историског материјализма. Управо оне стране друштвеног развитка које су заостављене у западној историографији — положај непосредних произвођача, зависних и слободних радника, улога робовског рада у привредном и друштвеном животу античких држава, класна борба и слично — омиљене су теме њихових истраживања. И њихове синтезе из области античке историје разликују се од дела западних историчара много већим простором који се даје осветљавању економско-социјалне базе и настојањем да по могућности ниједан податак из извора који осветљава робовласнички карактер античког друштва не остане неискоришћен.

Од ранијих совјетских историја Грчке — дела Коваљова, Мишулина, Сергејева — „Стара Грчка“ се разликује већим обиљем материјала и, у појединим поглављима, много дубљом и оригиналнијом обрадом. Међутим, и за њу се може рећи да марксистички погледи не прожимају увек материју, већ јој се споља намећу. Совјетска критика је и сама приметила да није довољно констатовати да је грчко друштво робовласничко и на неколико места се осврнути на положај робова да би се изменила концепција његове историје.⁶⁾ Међутим, у „Старој Грчкој“ не само да је врло мало места дао друштвено-економској историји и, у њој, карактеристични ropства, већ се ни мало или врло мало осећа да је нов начин гледања на друштвене односе и њихов утицај на политички и културни живот изменио општу претставу о грчкој историји. Декларативне фразе као, на пример, она на стр. 163 да је „у дјелима совјетских историчара сама историја Атине престала да буде историја појединих истакнутих личности и функционера — Дракона, Солона, Писистрата и Клистена“ звуче празно, ако не и лажно, кад је поглавље у којима се даје та рана историја подељено управо на подразделе који носе традиционалне наслове: „Драконови закони“, „Солонови закони“, „Писистратова тиранија“ и „Клисиново законодавство“. Откривање и оцењивање важности појединих догађаја и појава, друштвено-економских и политичких, врши се у већини случајева правилно, са становишта историског материјализма. Слаби су, међутим, уводни и закључни одељци појединих глава, у којима треба да дође до израза нова концепција и да се повежу у развитку поједине етапе грчке историје. И за то је вероватно основни разлог вештачка подела материје на много аутора. Не осећа се да је у целини Грчка историја проживљена, да је нов поглед довео и до нове периодизације грчке историје. То нарочито смета у првим одељцима, где читалац не добија одговор на тако важно питање као што је питање односа микенске и хеленске културе. Откриће грчког карактера микенског језика и културе поставило је пред науку питање континуитета између микенске и хеленске епохе грчке историје и објашњења друштвено-економског и политичког

⁶⁾ Вестник древней истории 1958, 2, стр. 175.

преврата који раздваја ове две епохе. Може ли се задржати традиционално излагање историје хомеровског друштва и цитирати на крају хомеровског доба знаменити Енгелсов пасус о појави државе код Грка, рећи да је тек тада „пронађена држава“ (стр. 94), ако је пре тога било говора о држави код Микенаца (стр. 65)? Можда засада и не постоји задовољавајући одговор на поменуто питање, али је неопходно да се на њега укаже, да се оно постави и да се према њему саобрази излагање. Јер, од одговора на ово питање зависи хоћемо ли микенску историју сматрати нераздвајним делом античке грчке историје или не.

И поред набројених недостатака „Стара Грчка“ ће несумњиво пружити много користи нашој културној јавности. Уосталом, треба признати да издавачи нису имали лак задатак када су одлучили да нашој историографији пруже једну историју Грчке. Требало је бирати између две врсте дела, од којих свака има, са нашег становишта, своје недостатке. Западни народи могу се похвалити великим бројем одличних дела из ове области. Међу немачким, француским, енглеским и талијанским историчарима који су се бавили грчким историјом било је и таквих у чијим се делима невероватна ерудиција спаја са оригиналношћу и продорношћу духа и скоро уметничком сугестивношћу обраде. Међутим, по својим општим концепцијама та дела су данас несумњиво застарела и превазиђена, јер су у њима ингорисане револуционарне мисли којима су Маркс и Енгелс обогатили историску науку. Нажалост, марксистичка историографија није још увек дала у области античке историје ниједно име које би могло да се стави поред имена тих крупних научника краја XIX и почетка XX века на Западу. То је свакако један од разлога што утицај западне историографије на нове кадрове широм света и даље остаје доминантан. Мора се са жаљењем констатовати да совјетска дела заостају не само од тих ремек-дела која спадају у прошлост, већ и од многих савремених дела западних научника, који у акрибичности код коришћења извора и литературе, у солидности знања, у брижљивости обраде настављају старе традиције. Због тога совјетска дела не могу да замене западне приручнике, на које је упућен сваки научни радник. Ипак по томе што су марксистичка она сасвим природно имају предност код нас, нарочито кад се ради о научно-популарним делима као што је „Стара Грчка“.

На крају треба одати признање преводиоцу, редактору и издавачу и указати на брижљивост којом је наше издање припремљено. Дobar превод и исправка многих грешака техничко-редакцијског карактера, којима врви совјетско издање, чине да је наша књига знатно боља од совјетске.

Ф. Папазоју, Београд.

VITO ANTONIO SIRAGO, L'Italia agraria sotto Traiano (Recueil de travaux d'histoire et de philosophie, 4-e serie, fasc. 16). Université de Louvain, Louvain 1958, pp. 339, 8°.

Горњиот труд содржи три дела (секој од овие делови е разделен на 4 глави) со увод и закључок. Во првите страници е дадена богата библиографија а на крајот од книгата се наоѓа индексот на цитираните извори.

Во *Уводот* авторот нагласува дека се ограничува на тема од еден период кус по време и простор, имено има за цел да ги проучи аграрните проблеми од времето на Трајана во Италија. Тој смета дека вакво ограничување ќе му дозволи да навлезе подлабоко во материјата и поопстојно да ги простудира проблемите што ги носи во себеси оваа епоха.

Првиот дел на трудот носи наслов *Социјаленосци*. Во првата глава од овој дел авторот ги проследува измените во приватната сопственост што настапувале во I век на Царството. Во втората глава е простудирана приватната сопственост според преписката на Плинија Помладиот и другите литературни извори од таа епоха. Во третата глава е разгледана државната сопственост од Августа до Трајана, а во четвртата — приватната сопственост во времето на Трајана.